

»KDOR NE TVEGA, NI KMET!« K antropologiji tveganja in negotovosti

Izvirni znanstveni članek | 1.01

Izvleček: Prispevek presoja strategije razvoja na eni od družinskih kmetij v Sloveniji, ki je specializirana za rejo govejih pitancev, z vidikov, ki jih poudarjajo nedavne in aktualne študije antropologije tveganja in negotovosti. Prispevek dokazuje, da sprejemanje tveganj in negotovih odločitev družinskih članov o prihodnjih investicijah in smereh razvoja kmetovanja ne vpleta zgolj izračunavanja denarnih vložkov in izkupičkov. Nasprotno, tveganje in negotovost odločanja sta lahko vir njihove ustvarjalnosti, umeščanja v skupnost, (samo)opredeljevanja in socialnosti oziroma osnova strahu pred neuspehom.

Ključne besede: antropologija tveganja in negotovosti, družinska kmetija, razvoj, življenjska kariera, Slovenija

Abstract: This article discusses developmental strategies on one of the Slovenian family farms specialized in cattle breeding (bull-calves) through the reflections that are emphasized by recent and current studies of anthropology of risk and uncertainty. It is argued that risky and uncertain decision-making of family members about future investments and farming directions does not involve only cost-benefit calculations. On the contrary, risk and uncertainty in decision-making can act as a source of their productivity, (self)placing in a community, (self)identification, sociality or a source which underlies fear of failure.

Key words: anthropology of risk and uncertainty, family farm, development, life career, Slovenia

Uvod

Letos (2015) se je zaključilo delo v okviru raziskovalnega projekta *Strategije razvoja na sodobnih družinskih kmetijah*.¹ Kot vselej sem tudi tokrat ob pisanju svojega dela zaključnega poročila ugotovila, da so mi rezultati terenskega dela in sproti študij nikoli dokončno prebrane literature razprli številne nove vidike in premisleke o v izhodišču oblikovani problematiki. Nič nenavadnega. To je čar raziskovalnega dela, ki ni nikoli dokončano, ki nikoli ne odgovori »samo« na sprva zastavljena vprašanja, ampak nas med razmišljanjem premetava po ovinkih in kaže nove smeri preučevanja.² Tveganje, da bomo zašli, je vselej prisotno, a negotovost, kaj bomo odkrili, je lahko spodbuda za iskanje novih premislekov, izvirnosti.

V zimskih in pomladnih mesecih v letih 2012 in 2013 sem razvojne strategije raziskovala na sedmih družinskih kmetijah v Prekmurju in eni v Prlekiji. V pogovorih z mlajšimi in starejšimi sogovornicami in sogovorniki sem skušala iz njihovih opisov življenjskih kariernih poti razbrati, kateri so »odločilni mejniki« razvoja posamične kmetije oziroma kakšne razporeditve dogodkov (pre)usmerjajo načrtovane dejavnosti kmetij, da bi ugotovila, kako doživljajo, razumejo in udeležanje spreminjajoče se zahteve razvoja kmetovanja,

ki jih postavljata tako nacionalna kot tudi evropska kmetijska politika.

Prehod iz socialističnega v tržno gospodarstvo je namreč v Sloveniji prinesel radikalne spremembe v kmetovanju. Prehransko varnost je kmetijska politika v socializmu uresničevala z zajamčenimi administrativnimi cenami številnih kmetijskih proizvodov. Po osamosvojitvi Slovenije je bil razvoj kmetijstva sprva usmerjen v zaščito visokocenovnih izdelkov domače kmetijske proizvodnje, po pridružitvi Slovenije Evropski uniji (2004) pa so se dejavnosti kmetijske politike osredinile na prevzemanje reform in ukrepov evropske skupne kmetijske politike, ukinjanje zajamčenih odkupnih cen in postopno zniževanje subvencij.³ Sogovornice in sogovorniki z družinskih kmetij so tovrstne spremembe presojali tudi v govoru o tveganju in negotovosti (pre)usmerjanja in izvajanja raznovrstnih investicij in dejavnosti na lastnih kmetijah. V pričujočem prispevku se omejujem na presojo sprejemanja tveganj in negotovih odločitev o razvoju ene od osmih kmetij, ki se razkrivajo v razmišljanju gospodarja in gospodarice o denarno zahtevnih investicijah, zlasti o aktualni izgradnji domače klavnice za goveje pitance, ki združuje vse odrasle člane družine. Pri tem tveganje in negotovost obravnavam kot dejanji presojanja raznovrstnih in raznosmernih možnosti v procesu njihovega skupnega odločanja o investiciji, tj. razvojni usmeritvi, ki vpleta dvojnost: vzajemnost tako ustvarjalnih imaginarijev o pozitivnih posledicah prihodnje investicije za kmetijo v lokalni skupnosti kot tudi doživljanja strahu pred negotovimi posledicami, ki jih investicija prinaša.

1 Pod vodstvom Bojana Baskarja smo v projektu (temeljni raziskovalni projekt J6-4210, ARRS), ki je trajal od leta 2011 do 2014, sodelovali raziskovalke in raziskovalci z Oddelka za etnologijo in kulturno antropologijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani in Družbenomedijskega inštituta ZRC SAZU (glej tudi Spletni vir 1).

2 V tem oziru je slikovita Katy Fox: »Moja epistemološka drža je oblikovala moj niz neformalnih metod, ki so upoštevale, da ne morejo biti vse poti raziskovanja zaznane že od samega začetka in da bo moral biti velik del preiskovanja izveden v temi, a v upanju« (2011: 35).

3 O tem, kaj govorijo strateški dokumenti in statistike o razvoju kmetovanja v Sloveniji od osamosvojitve dalje, sem pisala v soavtorski monografiji *Dom in delo na kmetijah* (2010).

* Duška Knežević Hočevar, dr. zgod. antr., viš. zn. sod., ZRC SAZU, Družbenomedijski inštitut, Novi trg 2, 1000 Ljubljana; duska@zrc-sazu.si.

Trdim namreč, da tveganje in negotovost ne temeljita zgolj na ocenjevanju verjetnosti denarnih vložkov in izkupička vpletenih v omenjeno investicijo, temveč sta ustvarjalni sili njihovega umeščanja v skupnosti, (samo)opredeljevanja in socialnosti oziroma zaviralna dejavnika, ki porajata strah pred neuspehom.

Čeprav smo sodelujoči v projektu izhajali iz spoznanj številnih raziskav s področja antropologije razvoja, kulturne ekologije in predvsem agrarne antropologije, tokrat nekatere dobljene rezultate presojam s stališča antropologije tveganja in negotovosti, ki se je šele ob zaključku raziskovanja pokazala kot uporaben razlagalni okvir za presojo »mejniov razvoja«, kot jih razumejo kmetovalci, zajeti v raziskavo. V prvem delu besedila povzemam pomembnejše vsebinske poudarke te vedno bolj aktualne in uveljavljajoče se specializacije socialne in kulturne antropologije, v drugem delu pa z njenega stališča presojam pripovedi članov družinske kmetije Ferenc o razvoju kmetije.

Kako se je začelo?

Antropologi so postopoma oblikovali in uveljavili svoj pristop preučevanja tveganja in negotovosti, ko so skušali aplicirati ali pa utemeljeno zavreči modele tveganj svojih sodobnikov iz drugih znanstvenih polj, zlasti ekonomistov in kognitivnih psihologov. Zato si oglejmo nekatere poudarke njihovih preučevanj.

Ekonomisti se s problematiko negotovosti in tveganja ukvarjajo že vsaj dve stoletji, zlasti v okviru razprav o (ne) napovedljivih izidih (prihodnjih dogodkih) odločanja v ekonomskih praksah. Eksplicitno pa je šele chikaški ekonomist Frank Knight v še vedno odmevnem delu z naslovom *Tveganje, negotovost in dobiček*⁴ (1921) prvič tudi konceptualno razmejil izraza, pri čemer je tveganje opredelil z merljivo verjetnostjo dogodkov, negotovosti pa je pripisal lastnost nemerljive napovedi izidov. Po njegovem mnenju tvegane situacije dopuščajo oceno verjetnosti tako slabih kot dobrih posledic odločanja, negotove situacije odločanja pa ne omogočajo niti predstave o tem, kakšne so lahko njihove posledice. Knight je poudaril, da je nujno raziskati prav pomen koncepta negotovosti, če želimo razumeti delovanje ekonomskega sistema v svetu sprememb, kjer negotovost preveva vsa področja življenja in ne le proces poslovnega odločanja. Da bi zmanjšali negotovost izidov odločanja, bi jo bilo nujno nadzirati, to pa bi bilo mogoče le z znanstvenim raziskovanjem verjetnosti prihodnjih dogodkov (Knight 1921).

Ekonomska znanost se je ambiciozno lotila tovrstnega početja in oblikovala številne matematične modele izračunavanja verjetnosti različnih posledic odločanja t. i. racionalnih akterjev v tveganjih situacijah. Vendar je, kot ugotavlja ekonomski antropolog Chibnik (2011: 76), »Knightova negotovost« izpadla iz tovrstnega znanstvenega početja, menda zaradi prezahtevnosti modeliranja človeškega obnašanja ozi-

roma kompleksnega odločanja v situacijah negotovosti zgolj z matematičnimi orodji.

Po drugi strani pa so kognitivni psihologi že v poznih 60. letih prejšnjega stoletja podvomili v ekonomske znanstvene modele ocenjevanja tveganja, saj so v svojih laboratorijskih eksperimentih pokazali, da se človeška bitja sistematično motijo v presojah verjetnosti, kot jih zahteva ekonomska teorija preračunavanja stroškov in koristi. Prepričani so, da ljudje za poenostavitev večplastnega odločanja uporabljajo določene bližnjice (hevrstična orodja). Z metodama reprezentativnosti in veljavnosti, na primer, ljudje ne le poenostavijo ocenjevanje verjetnosti, ampak tudi zanemarijo kompleksnost situacije, ki jo ocenjujejo. Po Chibnikovem mnenju je prevladujoči pogled sodobnih kognitivnih psihologov o tveganju in negotovosti najbolje povzel Jonathan Baron v učbeniku *Razmišljanje in odločanje*⁵ iz leta 2008:

Osebna teorija verjetnosti [...] nakazuje, da ideja o »neznanih« verjetnostih ni ravno smiselna. Ker so verjetnosti svojskosti osebe, ne pa sveta, je edini način za »neznano« verjetnost ta, da oseba ni dovolj razmislila o situaciji. (Baron po Chibnik 2011: 80)

Odziv antropologov na dognanja ekonomistov in psihologov

V nasprotju z ekonomisti kognitivni psihologi poudarjajo, da znanstveni modeli ne zagotavljajo stvarnih vodnikov za razumevanje tega, kako se ljudje dejansko odločajo, kar je stališče, ki je bližje pristopu etnografsko bogatih opisov antropologov. A tudi sami antropologi niso ubirali enotnih poti raziskovanja problematike tveganja in negotovosti. Chibnik jih nekoliko shematično deli na take, ki so se zgledovali po modelih drugih znanstvenih disciplin, in take, ki so svoj pristop oblikovali na njihovem zavračanju.

V prvi skupini kot najbolj vplivna izpostavi Sutti Ortiz in Franka Canciana, ki sta v 70. in 80. letih prejšnjega stoletja raziskovala ekonomske modele vplivanja na tveganje pri odločanju v kmetovanju. Čeprav je Ortizova v svoji študiji *Negotovosti v samooskrbnem kmetovanju*⁶ iz leta 1973 v skladu z ekonomsko teorijo pričakovane koristi skušala pokazati, da kolumbijski mali kmetovalci maksimirajo izkupiček glede na vložke, je ugotovila, da tveganja ne presojuje na način, kot ga predvideva konvencionalna ekonomska teorija o pričakovani koristi, na primer s tehničnim znanjem, ki bi jim olajšalo oceniti verjetnost slabe letine. Cancian pa je v svoji raziskavi *Položaj inovatorja: konservativnost zgornjega srednjega razreda v kmečkih skupnostih*⁷ iz leta 1979 pokazal, da so – v nasprotju z enolinearnimi napovedmi ekonomskih modelov o večji pripravljenosti najbogatejših kmetov za vpeljevanje tveganjih inovacij v primerjavi z malimi kmeti – kmetovalci višjega srednjega sloja

5 Naslov učbenika se v izvirniku glasi *Thinking and deciding*.

6 V izvirniku se naslov glasi *Uncertainties in peasant farming*.

7 V izvirniku se naslov glasi *The innovator's situation: upper-middle-class conservatism in agricultural communities*.

4 V izvirniku se naslov dela glasi *Risk, uncertainty, and profit*.

manj pripravljeni tvegati kot pa kmetovalci nižjega srednjega sloja.⁸

V skupini antropologov, ki so zavračali modele tveganja drugih disciplin, Chibnik (2011: 84–85) izpostavi raziskave Naomi Quinn in Mary Douglas. Quinnova naj bi bila ena prvih, ki je na podlagi rezultatov svoje študije v Gani močno skritizirala ekonomski pristop pričakovane koristi, zlasti domnevo, da so posamezniki v procesu odločanja zmožni prednostnega razvrščanja verjetnosti izidov glede na oceno tveganja. Iz pogovorov s prodajalkami rib iz obmorskega mesteca Fante je ugotovila, da njihove odločitve o času in kraju trgovanja z ribami temeljijo na preprostih ocenah na palec na podlagi zbranih informacij o pogojih trgovanja, zalogah rib in podobnem. Avtorica ni prepoznala načina ocenjevanja niti z reprezentativnostjo, veljavnostjo ali s katerimkoli drugim hevrstičnim orodjem, kar so zagovarjali kognitivni psihologi. Nasprotno, po mnenju Quinnove so se prodajalke povsem izogibale ocenjevanju verjetnosti in se bolj opirale na informacije o številu trenutno razpoložljivih pokazateljev o prihodnjih tržnih okoliščinah ter se na podlagi ocenjevanja vsakega od njih sproti odločale, ali se bodo odpravile na tržnico ali ne.

Po Chibnikovem mnenju je Mary Douglas tveganje presojala bistveno drugače kot omenjeni antropolog in antropologinja. Že v svojih predhodnih študijah,⁹ zlasti pa v soavtorskem delu s politologom Aaronom Wildavskym z naslovom *Tveganje in kultura: esej o izbiri tehnoloških in okoljskih nevarnosti* (1982)¹⁰ je prepričljivo dokazovala, da so presoje ljudi o tveganju, verjetnosti in verodostojnosti pogojene s kulturno naučenimi dogovori, pričakovanji in kategorijami, pri čemer je opozorila na medkulturne in znotrajkulturne variacije presoj o tem, kakšne vrste tveganje je obravnavano kot nevarno.¹¹ Domneva, da je tveganje oblikovano v kulturi oziroma da je kultura odločilna za zaznavo tveganja, se je močno usidrala ne le med sledniki in privrženci kulturne teorije, temveč tudi med številnimi socialnimi antropologi in drugimi družboslovci, ki se v zadnjih treh desetletjih zanimajo za problematiko tveganja in negotovosti. Vendar so med antropologi vedno glasnejši taki, ki poudarjajo, da je odnos med kulturo na eni strani ter tveganjem in negotovo-

stjo na drugi premalo teoretično razdelan¹² oziroma da se ga pogosto nekritično jemlje za samoumevnega, o čemer govori nadaljnje besedilo.

Kaj pa nadzorovanje negotovosti in tehnike upravljanja s tveganji?

Da so pomeni tveganj, njihove ontološke značilnosti in moralne implikacije oblikovani v družbeno in kulturno deljenih reprezentacijah, po mnenju Åse Boholm (2003: 164) ni sporna trditev Douglasove in Wildavskega. Nasprotno avtorica meni, da je v kontekstu sodobnih raziskav tveganja in negotovosti pristop kulturne teorije po eni strani dobrodošel paradigmatski prelom z metodološkim individualizmom, ker ni utemeljen v domnevah o individualni racionalnosti povečevanja koristi do skrajnosti. Cilj pristopa kulturne teorije naj bi bil namreč ta, da tveganje pojasni kot pojav, ki je oblikovan v družbenih in kulturnih procesih in ne v razmišljanjih, hotenjih in strategijah abstraktnih posameznikov, kot to velja za ekonomske pristope. Po drugi strani pa se teoretske razprave o preučevanju tveganja in negotovosti razpirajo k presoji njunega nadziranja in upravljanja, kar znova aktualizira vplivne študije Douglasove in pristop kulturne teorije, a tokrat nekoliko drugače. Pojdimo po vrsti. Antropologinja Limor Samimian-Darash (2013: 2) je prepričana, da je razlikovanje med nevarnostjo in tveganjem v zadnjih treh desetletjih izhodišče za domala vsako akademsko razpravo o tveganju. Tako sta na primer Ulrich Beck v svojem odmevnem delu *Družba tveganja: na poti v neko drugo moderno*¹³ iz leta 1986 in Anthony Giddens v delu z naslovom *Pobegli svet: kako globalizacija spreminja naša življenja*¹⁴ iz leta 2000 tovrstno razlikovanje predlagala tudi kot podlago za razlikovanje med tradicionalnimi in modernimi družbami. Za tradicionalne družbe naj bi bila značilna obravnava nevarnosti v navezavi na preteklost in izgubo vere, medtem ko je tveganje v moderni družbi lahko posledica prav poskusov nadzora negotove prihodnosti z znanostjo in tehnologijo. Pristop družbe tveganj naj bi torej produkcijo in transformacijo tveganja obravnaval s poskusi nadziranja prihodnosti, ki pa jo na ta način delajo še bolj negotovo. Prav kontekst moderne družbe, ki je vedno bolj obremenjena z negotovo prihodnostjo in zagotavljanjem njene varnosti, torej proizvaja tudi predstavo o tveganju.

V nasprotju z Beckom in drugimi zagovorniki pristopa tvegane družbe Douglasova in Wildavsky ne pristajata na razlikovanje modelov, ki razlagajo tveganje in nevarnost v modernih in tradicionalnih družbah. Po mnenju Boholmove

8 Pri tem je nujno omeniti obsežen vzorec njegove študije, ki je zajemal 3000 kmetovalcev iz 16 skupnosti iz osmih držav. O teh ugotovitvah je pisal tudi v poglavju *Risk and uncertainty in agricultural decision making* (Cancian 1980), v zborniku, ki ga je uredila Peggy F. Barlett.

9 Samimian-Darash (2013: 4) opozarja, da je Douglasova že v svoji študiji z naslovom *Purity and danger* iz leta 1966 opisala povezavo med tveganjem in tabujem, in kako tabu kot družbeno oblikovana norma ohranja družbene meje. Delo je izšlo leta 2010 tudi v slovenskem prevodu in se glasi: *Čisto in nevarno: analiza konceptov nečistosti in tabuja*.

10 V izvorniku se naslov glasi *Risk and culture: an essay on the selection of technological and environmental dangers*.

11 V Uvodniku soavtorskega dela je Douglasova odločna: »Enkrat ko se sprejme ideja, da ljudje selektivno v skladu s svojim specifičnim načinom življenja ozaveščajo določene nevarnosti, potem sledi, da ljudje, ki pripadajo določeni družbeni organizaciji, sprejemajo (in se izogibajo) različne vrste tveganj« (Douglas in Wildavsky 1982: 9).

12 Da sta koncepta tveganja in negotovosti v antropologiji in družboslovju nasploh premalo teoretsko razdelana, je bila tudi osrednja vsebina delavnice, ki sta jo Bernhard Hadolt in Andrea Stöckl leta 2004 sklicala na konferenci Evropskega združenja socialnih antropologov (Spletni vir 2).

13 V izvorniku se naslov glasi *Risikogesellschaft: Auf dem Weg in eine andere Moderne*, v angleškem prevodu pa *Risk society: towards a new modernity*.

14 V izvorniku se naslov glasi *Runaway world: how globalization is reshaping our lives*.

(2003: 164) avtorja vztrajata, da razlage tveganja v moderni družbi izpolnjujejo isto družbeno funkcijo kot razlage usode, nadnaravne delovalnosti¹⁵ ali pa kršitve tabuja v tradicionalnih družbah. Nesreča, ki naj bi jo povzročila kršitev tabuja, v družbi oziroma kulturi namreč zahteva razlage, delovalnost in odgovornost.

Zanimivo, da antropologinji Boholm (2003) in Samimian-Darash (2013) v svojih razmišljanjih o antropologiji tveganja in negotovosti ocenjujeta, da študije Douglasove o tveganju in kulturi obravnavajo bolj povezavo med nevarnostjo in gotovostjo kot pa negotovostjo. Douglasova naj namreč ne bi prespraševala, kako kulture obvladujejo negotovost, ampak zgolj to, kako kulturne tehnologije povežejo nevarnost in krivdo.¹⁶ Spoštovati tabu ima po mnenju Samimian-Darashve malo skupnega z upravljanjem s tveganji kot ene od strategij zmanjševanja negotovosti v prihodnosti. Tabu v tradicionalnih družbah naslavlja usodo, tj. gotovost, medtem ko tveganje v modernih družbah naslavlja izračunano prihodnjo negotovost. Prav zaradi slednjega se tveganje lahko upravlja, zmanjšuje ali povečuje, lahko se mu izognemo ali pa ga sprejmemo. Obe avtorici se strinjata, da sta tabu in tveganje analitični nasprotji, pri čemer je Boholmova slikovita:

Gotovost dešifriranega tabuja, da bo krava poginila, če bo prišla v stik z žensko, se bistveno razlikuje od znanstvene izjave, da so ženske prenašalke kužne infekcije in da obstaja petodstotna verjetnost za okužbo in pogin krave. (2003: 167)

Od nevarnosti k ustvarjalnemu potencialu tveganja in negotovosti

Vzporedno z iskanjem »srednje poti« (na primer Gene Rosa po Boholm 2003: 165–166) med relativizmom kulturno umeščenega tveganja in objektivističnim pojmovanjem tveganja (v smislu dekontekstualiziranih izračunov in modelov racionalnega odločanja) se uveljavljajo tudi pristopi antropologov, ki se osredinjajo na ustvarjalno¹⁷ dimenzijo tveganja in negotovosti. Zagovorniki tega pristopa (na primer Zaloom 2004; Anderson 2006, 2008; Ádhal 2007; Cooper in Pratten 2015) so prepričani, da se družbenokulturna preučevanja tveganja in negotovosti ukvarjajo pretežno z dvema poglobitima vsebinama: s pričakovanjem in izogibanjem njunih negativnih posledic oziroma z nadziranjem in obvladovanjem tveganja in negotove prihodnosti v sedanjosti. Še več, zaradi osredinjanja takih študij na »negativno vrednost« tveganja in negotovosti naj bi njihovi avtorji bolj presojali zaščito

pred tveganji in negotovostmi kot pa iskali njune ustvarjalne vidike.

Zaloomova je na primer prepričana (2004: 368), da zanimanje (tudi) za produktivne in ustvarjalne vidike tveganja in negotovosti lahko obrne samo analizo na glavo: namesto da bi najprej abstraktno opredelili tveganje, presoja tveganja kot prakse vodi k vprašanju, kaj nas lahko dejanje tveganja nauči o samem konceptu tveganja. V etnografski študiji o delovanju akterjev (posrednikov, borznikov, trgovcev itd.) v stvarnem prostoru konkretne borzne hiše avtorica pokaže, da njihovo vsakdanje tveganje kot delovanje zajema veliko več kot zgolj preračunavanje možnosti izgube denarja ali dobička. Poleg denarja so v igri še njihov ugled, (samo) opredelitev, položaj v prostoru, potencialna zaveznitva, odnosi vzajemnosti; avtorica skratka pokaže, da je tveganje ustvarjalna sila, »predmet, okrog katerega trgovci organizirajo svoje vodenje, upravljanje in oblikujejo sami sebe« (Zaloom 2004: 383).

Po drugi strani je Andersonova (2006) v dveletnem opazovanju dveh raziskovalcev pri delu ugotovila, da tveganje in negotovost v določenih kontekstih motivirata njune ustvarjalnosti, intelektualne radovednosti in inovacije, v drugih pa to zavirata. Ravno analiza vzajemnosti delovanja in doživljanja tako »pozitivnih« (želenih) kot »negativnih« (neželenih) oblik tveganja in negotovosti naj bi bolje osvetlila posameznikove odzive nanje in njegove načine upravljanja z njimi (Anderson 2008).

Ne nazadnje antropologi, ki negotovost razumejo kot produktivni in poizvedovalni namig za delovanje, skušajo pokazati, da je negotovost lahko tudi družbeni vir za oblikovanje medsebojnih odnosov in praks raznovrstnih akterjev ter za zamišljanje prihodnosti. Ali z besedami Elizabeth Cooper in Davida Prattena: »Negotovost lahko spodbudi etos 'goste socialnosti'; tj. negotovost in nevarnost lahko spodbudita ljudi, da razširijo in poglobijo svoje družbene odnose in angažmaje« (2015: 7).

Kako se prepletata želena in neželena vrednost negotovosti in tveganja pri odločanju o pomembnih razvojnih investicijah, si oglejmo na naslednjem primeru, ki presoja širše ozadje razvojnih strategij družinske kmetije Ferenc.

Kmetija Ferenc: mejniki razvoja

Ko je leta 1977 kmetijo od svojih staršev prevzel danes starejši gospodar, je ta obsegala devet hektarjev in pol (od tega le dva hektarja in pol lastnih površin, sedem hektarjev pa so imeli v najemu), petnajst glav goveje živine (pet krav mlekaric in teleta), opremljena pa je bila z dvema traktorjema s priključki. Danes (2014) njegov sin prevzema posest s 320 hektarji (od tega je 110 hektarjev lastnih površin), 850 glavami goveje živine (pitancev), od mehanizacije pa imajo devet traktorjev z vsemi priključki, štiri žitne in dva silažna kombajna. Živinorejsko-poljedelska kmetija, na kateri je poleg štirih družinskih članov redno zaposlenih še šest delavcev, v celoti zagotavlja lastno voluminozno krmo za živino, preostale površine pa so namenjene pridelavi sončnic,

64 15 Ang. *agency*.

16 Čeprav Richard Fardon, eden večjih poznavalcev opusa Mary Douglas, poudarja, da sta Douglasova in Wildavsky največ pozornosti namenila zaznavi tveganj (2013: 1), je med drugim opozoril tudi na dva eseja (enega soavtorskega), v katerih Douglasova obravnava zanjo neobičajno problematiko – upravljanje s tveganji. V prvem eseju upravljanje s tveganji obravnava na primeru strokovnjaka, ki ocenjuje zglede za zaposlovanje, v drugem pa z Michalisom Lianosom presoja posledice vedno pogostejših interakcij s tehnologijami upravljanja s tveganji (Fardon 2013: 5).

17 Ang. *productive*.

buč in pšenice. Kmetija Ferenc¹⁸ ima status zaščitene in mojstrske kmetije, registrirana (kot s. p.) pa je tudi za izvajanje storitev s kmetijsko mehanizacijo. Vprašanje, kaj se je zgodilo v slabih štirih desetletjih, da je kmetija tako drastično povečala velikost posesti, stalež živine in opremljenost z mehanizacijo, z vidika razlag, ki spremembe v kmetovanju vežejo na kontekst novih možnosti razvoja ob »prehodu« iz socialističnega v tržno gospodarstvo, zveni retorično. Vendar pa ni vsaka kmetija tako zelo povečala kapacitete samo zato, ker je ta prehod odprl številne priložnosti za razvoj zasebnega kmetovanja večjega obsega v primerjavi z okoliščinami v socializmu, ki jih simbolno zaznamuje deset hektarski zemljiški maksimum. Enostavnega odgovora prav tako ne dajo kronološko povzeti opisi mejnikov (investicij), ki so bili po mnenju starejšega gospodarja Emila in gospodarice Mimice odločilni za razvojno usmeritev kmetije v vzrejo takega obsega govejih pitancev. Po vrsti si sledijo takole:

- 1969: nakup kosilnice,
- 1972: nakup prvega traktorja,
- 1978: nov hlev za 30 krav molznic in telet,
- 1982: nov hlev za 50 krav molznic in telet,
- 1985: prehod na vzrejo pitancev,
- 1996: nakup kombajna in rampe za nalaganje sladkorne pese,
- 2004: nov hlev za 250–300 pitancev,
- 2006: nov hlev za 800 pitancev,
- 2013: klavnica.

Odgovor prej kot v omenjenih možnostih najdemo v razlagah sogovornic in sogovornikov, ki so zgornje mejnike razvoja prepletali in osmišljali v svojih pripovedih o sanjah, željah, projektih, razočaranjih, o tem, kakšna oseba moraš biti, da se lotiš izzivov razvoja, kakšne oblike socialnosti vzdržuješ, razdiraš, na novo oblikuješ in, ne nazadnje, v osmišljanju in udejanjanju tveganja in negotovosti tovrstnega početja.

Emilove sanje

Starejši gospodar Emil je povečanje kapacitet kmetije čustveno povzel takole:

Hm, zelo je zanimivo, ampak ne vem, če boste razumeli. Vse to, kar imam danes, je bilo od vsega začetka meni dano. Razumete? Jaz sem človek, ki je znal sprejeti tveganja in odločitve. Nikoli se nisem bal, ker sem se počutil močnega, odločnega, sposobnega [...] Sproti sem se izobraževal, sproti sem dojemal, stalno sem bil korak pred drugimi. Konkurenca je bila vedno kakšnih petnajst let za menoj [...] Bil sem vzor številnim mladim, ki so rekli, da hočejo postati taki, kot je Ferenc [...] Mogoče so me drugi premalo, kako naj pojasnim, omenjali oziroma me hvalili ali cenili, ne. Ampak jaz sem za svoj kraj ogromno naredil. Ogromno. [Premor, in nadaljuje s tresočim glasom] Kruto, kruto je bilo. Ampak stalno sem z veseljem, z eno željo vse naredil, da bo cilj dosežen, ne. Nisem pa za to

sam zaslužen. Ogromno mi je pomagala soproga. Pa otroci. Že ko so se rodili, so začeli z nama živeti to življenje. Razumete? Mi smo v nedeljo šli popoldan na njivo, smo obdelovali medvrstno peso, otroci so morali pobirati kamenje. Večkrat so bili mogoče prikrajšani, ampak danes jim nič ne manjka.

Emil je prepričan, da uspešnega kmetovalca ne določa toliko sposobnost sprejemanja tveganjih odločitev kot pa ljubezen do zemlje in živali ter želja po preživetju s kmetijsko dejavnostjo. Z bratom, starši in starimi starši je odrasčal na mali kmetiji z dvema kravama v hlevu in tremi svinjami za lastno oskrbo. Kmetoval je njegov dedek in ta ga je tudi vpeljal v delo. Oče je bil mojster kolarske obrti, mama šivilja, tako da sta na kmetiji delala po službi. Ko je dedek umrl (1966), je bil Emil star deset let, po babičini smrti (1972) pa sta v glavnem z mamo prevzela delo na njivah. Tega leta so kupili tudi prvi traktor. Po osemletki se je izobraževal še v dvoletni kmetijski šoli in kljub spodbudam ravnateljice študija ni nadaljeval. Odločil se je, da bo »s celim telesom« ostal doma, na kmetiji.

Leta 1969 mu je oče kupil prvo kosilnico, s katero je kot trinajstletni mladostnik sosedom začel opravljati usluge: »Ko sta se seno pa otava kosila, vam povem, sem imel ob štirih zjutraj pred vrati hiše zagotovo dvajset ljudi.« Danes je prepričan, da mu je oče s tem nakupom in dovoljenjem, da sme tako mlad opravljati strojne usluge, omogočil, da si je sčasoma s to storitvijo pridobil celo tekmovalno prednost v Prekmurju:

Do leta 2005 sem bil kralj s storitvami s kmetijsko mehanizacijo. Bil sem tu edini in težko sem sprejemal konkurenco. So me pa težko dohajali, ker niso dosegli take kvalitete, kot sem jo jaz. Ljudje so me vzljubili, enostavno so me potrebovali. Pa saj sem rasel na mali kmetiji. Jaz sem odrasel pri teh ljudeh. Nič mi ni bilo podarjenega, zaslužil sem si.

Emil je željo po uspehu in boljšem življenju gojil od otroštva. Takrat so živeli skromno, samo v nedeljo so jedli meso, čeprav je bil oče redno zaposlen zunaj kmetije. Največji uspeh in vrednota je bilo gnati bika iz Murske Sobote v klavnico v Radgono. Tudi sam je kot otrok dvakrat spremljal bika, ki so ga gnali na tehtnico v gasilski dom. Za družino ni bilo večje časti in ugleda kot to, da so se ti kmetje na poti nazaj ustavili na malici pri njih doma ter odložili verige in vrvi, s katerimi so gnali bike. Temu so vaščani pripisovali velik pomen in takrat si je tudi sam zaželel, da bi bil nekoč sposoben rediti bike, ogromno bikov, ki bi jih s tovrnjakom odvažal v klavnico.

Brez tveganja in kreditov ne gre!

Emil je neomajen v razlagi, da brez kreditov in tveganja ne bi mogel tako zelo povečati kmetije. Izrecno je poudaril, da je na kreditih živel in da bo na kreditih umrl. Tega se je na srečo zavedala že njegova mama, ki je bila zelo delavna, predvsem pa »zelo napredna ženska«. Že med služenjem vojaškega roka leta 1976 je prejel njeno pismo, da bosta začela graditi

18 Ime kmetije je psevdonim.

nov hlev, takoj ko se vrne domov. S prodajo petih telet sta dobila denar za začetek gradnje, nato pa je leta 1978 Emil pri zadrugi dobil posojilo za gradnjo hleva za 30 glav goveje živine. Poudaril je, da so takrat zadruga dobro delovale in s krediti podprle delavnega človeka. Vsaj taka je bila njegova izkušnja s pospeševalcem (danes kmetijskim svetovalcem) oziroma direktorjem lokalne zadruge, ki je v Emilu videl ne le delovnega človeka, temveč tudi za novosti odprtega mladeniča.

Takratni kreditni pogoji so bili v primerjavi s poznejšimi izredno ugodni, s stalno glavnico in triodstotno obrestno mero. Tveganje je bilo majhno, zaradi devalvacije pa je bilo vsako naslednje odplačilo nižje; zadnje je bilo že tako nizko, da Emil ni vedel, koliko je znašalo. S tem posojilom je Emil zagnal dejavnost, ki jo je slikovito povzel v formulo: več živine je zahtevalo več najete zemlje za krmo, več zemlje pa zahtevnejšo mehanizacijo. Vedno več denarja »se je obračalo« in investiralo v še večje hleve-več zemlje-več mehanizacije.

Mimica se je na kmetijo primožila leta 1981; kmalu za tem sta umrla njena tast (1983) in tašča (1985). Hčerko je rodila 1981., sina pa 1983. leta. Ob pomoči svojih staršev – čuvala sta otroka – je praktično sama vodila celotno kmetijo, saj je Emil cele dneve opravljal storitve z mehanizacijo. Že v srednji kmetijski šoli se je naučila izračunavati obroke za živino in opravljati analizo zemlje, zato je bila kos nalogam v hlevu (molži) in na njivah. Obvladala je kmetijsko mehanizacijo, saj drugače ne bi mogla vlačiti, branati, voziti gnojevko, sejati, škropiti in balirati. Tudi Mimica je zasluge za tak razvoj kmetije pripisala tašči, ki je sina opogumila za najem kredita, in direktorju zadruge, ki ju je stalno spodbujal, jima svetoval in bil srečen, da sta bila dovzetna za raznovrstne inovacije: *»Bila sva mlada in za tiste čase izobrazena kmeta. Predvsem pa radovedna. Vse, kar je bilo novega na trgu, smo poskusili: od hibridnih vrst zelja, tulipanov do sladkorne pese.«*

Pripravljenost za sprejemanje nepreskušanih in tveganih novosti je pojasnjevala z »njuno naravo«. *»Nikoli nisva bila zadovoljna s tem, kar sva naredila, imela. Vedno sva šla naprej in vedno več sva imela. Prožen moraš biti, prilagodljiv, hitro se odzvati.«*

Seveda v teh desetletjih ni šlo vse premočrtno. Še danes se najbolj bojita nepredvidljivosti vremenskih razmer in kmetijske politike. Tega nimata in ne moreta imeti pod nadzorom. Ena od takih izkušenj je zaprtje tovarne sladkorne pese v Ormožu (2006). Kmetija Ferenc je bila s svojimi zaposlenimi delavci največji pridelovalec sladkorne pese v državi; strojno so obdelovali 1.000 hektarjev površin za različna podjetja. Že leta 1996 sta se zakonca odločila vzeti posojilo za nakup posebnega stroja za pobiranje pese v mokri in blatni zemlji. Leto pred tem namreč zaradi obilnega deževja niso mogli pobrati vsega pridelka, ki je tako ostal v razmočeni zemlji. Izpad prihodka ni bil zanemarljiv. Prav ugled kmetije, zagotovljen posel in zagotovilo, da bo proizvajalec stroja tega odkupil, če ga ne bi zmogla odplačati, so prepričali posojilodajalca, da jima je odobril kredit za stroj, prvi take vrste v Sloveniji. Ker pa je bilo naslednje leto sušno leto in z novim strojem

za pobiranje pese v mokrih tleh niso cenovno konkurirali cenejšim pobiralcem pese, sta naslednje leto, da ne bi posel propadel, istega posojilodajalca prosila za kredit za nakup nakladalne rampe. Sicer sta uspela, a je bila nato leta 2006 izdana direktiva o ukinjanju pridelave sladkorne pese in zaprtju ormoške tovarne. Kredite sta poplačala pod neugodnimi pogoji, del mehanizacije pod ceno razprodala, del nje pa je odkupil proizvajalec stroja. Mimica se takole spominja dogodka: *»Največje zadovoljstvo je takrat, ko poplačaš kredite. Drugega ne potrebuješ. Če pa proizvajalec ne bi stroja vzel nazaj, bi bankrotirali.«*

Čeprav sta še danes prepričana, da je bila to strateška napaka države – še zlasti zato, ker kmetom, ki so bili vpleteni v posel, ni omogočila s posojili odkupiti ormoške tovarne – sta z odškodnino zadržala vse delavce na kmetiji ter denar vložila v postavitev novih hlevov in nakup lastne črede 800 pitancev.

Klavnica

Projekt klavnica ima daljšo zgodovino, kot se zdi na prvi pogled. Ne gre zgolj za izkoristek enkratne priložnosti razpisa za klavnico, ampak za poskus uresničitve sanj, ki so dozorevale, odkar so se na kmetiji Ferenc preusmerili v vzrejo govejih pitancev – bikov. Tej odločitvi ni botrovalo zgolj prenaporno delo na domačih njivah in s kravami molznicami v hlevu, kar je bila izključno Mimičina naloga, pa tudi ne dejstvo, da so z manj zahtevno rejo pitancev lažje usklajevali vse druge dejavnosti na kmetiji. Odločilno je bilo, da so bili kooperanti po oceni Emila in Mimice takrat najmočnejše zadruga v državi (Jugoslaviji) in klavnice, ki sta jima zagotavljale nabavo pitancev za rejo in njihov odkup. Znova sta izpostavila večkrat omenjenega direktorja lokalne enote te zadruge, ki jima je znal pravočasno svetovati odličen posel: na kmetijo so pošiljali številne kupce živine, tudi iz tujine, ki so ocenjevali kakovost pitancev. Takrat, kot pojasnjuje Mimica, niti nisi mogel delati zunaj zadruge. V začetku so delale z nizko šestodstotno maržo. V socializmu kmetje niso bili tako samostojni, kot so danes, pa tudi vse te *»papirologije«* in knjiženja jim ni bilo treba opravljati. Zadruga jim je spomladi dala repromaterial in semena, ko so ji prodali živino, pa je naredila obračun. Vedno so vedeli, za koliko bodo prodali živino. *»No, malo si se že moral znati pogajati, a če si imel dobro robo, si bil bolj uspešen. Glavno, da si bil priden in delaven, pa je šlo«,* je pojasnjevala Mimica.

Takrat se zakonca nista ukvarjala z razvejanostjo verige združnih partnerjev (trgovine, klavnice, mesnice, podjetja za repromaterial itd.) in lastništvom, ker je bil posel zagotovljen. Sčasoma pa so se zadruga razbohotile in pobirale maržo tudi od repromateriala. Imele so velike dobičke in začele so posojati denar po visoki obrestni meri. Zakonca sta prepričana, da njihovi »priskledniki« niso vračali posojil, zato jim kmetje niso več zaupali. Ali kot je bila slikovita Mimica:

Vsi so vlekli na svoje mline. V upravni odbor zadruge so prišli politično uspešni kmetje, ki so znali samo govoriti, ne pa delati. Njihov interes ni bil v tem, da bi zadruga dobro delala z malimi maržami.

Šele ob propadu zadrug in razglasitvi stečajev številnih kooperantov sta se zavedela, kako pomembno je biti lastnik lastne črede. Odločila sta se za odkup dela govedi, ki sta jih imela v kooperaciji. Leta 2003 sta pridobila nepovratna sredstva iz zadnjega razpisa SAPARD¹⁹ za gradnjo novega hleva in za preureditev okolice (gnojišča, silose, kanalizacijo itd.) v skladu s predpisanimi standardi Evropske unije. Ker so sredstva obsegala 20 odstotkov investicije, sta preostanek sredstev pridobila s posojilom v HKS.²⁰ Vendar pa se je pokazalo, da je projektant prenizko ocenil stroške investicije, saj so ti kmalu zelo narastli. Treba je bilo vzeti še eno posojilo. Zaradi dogovorjenega dveletnega moratorija pa so narastle tudi obresti, tako da sta se zakonca odločila vzeti bolj ugodno hipotekarno posojilo v Avstriji, da sta poplačala domači neugodni posojili. Še danes sta prepričana, da bi bankrotirala, če ne bi dobila zadnjega posojila.

Prav tako bi lahko bankrotirala, ko je njihov dolgoletni partner MIP razglasil stečaj. Če takrat ne bi osebno posredoval sam direktor, bi šlo govedo, ki sta ga imela z MIP v kooperaciji, v stečajno maso. Oba odziv direktorja razumeta kot nagrado za večletno pošteno in kakovostno delo.

Zanesljivo mrežo partnerjev sta zakonca sprva gradila s pomočjo zadrug, nato pa sta že samostojno sklepala posle s tujimi partnerji. Prednost lastništva črede se je pokazala v tem, da sta si sama izbirala kupce in izpogajala ceno. Za kakovostno blago sta lahko dosegla višjo ceno, kar v okviru zagotovljenega odkupa v zadrugi ni bilo mogoče. Tuji kupci živine so ju kmalu spoznali za zanesljivega partnerja, predvsem pa so cenili izjemno kakovostno blago. A kljub prepoznavnosti v tujini in sodelovanju z avstrijskim partnerjem – klavnico, ki meso prodaja na italijansko tržišče – so se Emil, Mimica, njun sin David s soprogo Jožico in s kmetije odseljena hči Anita lotili izgradnje lastne klavnice. Gospodarski razlog za ta podvig izvira iz vsakdanje prakse: v čredi 800 bikov prihaja do nesreč, na primer do zlomov nog. Imajo 30 takih primerov poškodb na leto, kar je velika finančna izguba. Poškodbe zahtevajo izvedbo celovitega postopka: treba je poklicati mesarja in veterinarja. Takega bika je treba usmrtiti (prisilni zakol), kar pomeni, da »gre 500 kilogramov mesa v kal-fosfat«, stroški pa znašajo evro na kilogram mesa. Ker je Pomurka propadla, je najbližja klavnica sorazmerno daleč, v bližini Maribora, tako da je treba upoštevati še te stroške.

To pa ni edini razlog, da so se Ferencovi odločili za izgradnjo lastne klavnice. Mimica je ogorčena, da kupec v Sloveniji skorajda ne more več kupiti nič »slovenskega«. Privoščila bi mu domačega bika, takega, kot ga oni vzredijo:

Vi sploh ne veste, kakšne kvalitete je naš bik. Kaj vse se da iz njega narediti. Pečenke, zrezke, juho kuhamo dve uri. Sploh vam ne morem povedati. Ljudje bi kupovali, samo zdaj ne morejo ničesar takega kupiti pri nas.

19 Program SAPARD je bil kot poseben program pomoči za kmetijstvo in razvoj podeželja eden od treh predpristopnih programov Evropske unije za države kandidatke.

20 HKS je kratica za hranilno kreditno službo.

Emil pa odločitev za projekt pojasnjuje kot odraz vzornega dela, kot uresničenje načrtane poti, ki mora biti na koncu uspešna. Prizna, da je to zelo tvegan projekt, a ostaja zvest svojim občutkom:

Težko je to razložiti tako, da me boste čustveno razumeli. Nikoli se nisem predal občutku, da nečesa ne zmorem pa da mi ne bo uspelo. To je v tebi. Včasih sem s kom govoril, ki se je pritoževal, da ne more spati, ker je vzel posojilo. Hja, če ne boš spal, se ne boš spočil in ne boš mogel vrniti posojila, ker ne boš delal. Jaz se s tem nisem nikoli obremenjeval.

Vseeno sta priznala, da ju najbolj skrbi likvidnost klavnice oziroma trženje mesa. Najbolj negotov je prav začetek. Začeti moraš pametno, s »pravo ceno«, ker je pozneje ne moreš več dvigniti. Od tega pa je odvisen nadaljnji uspeh, je prepričana Mimica: »Vedno je pomembna prva pogajalska pot. To sem spoznala, ko sem se 69. leta pogajala za ta veliki stroj [kombajn]. Direktorji določenih podjetij so me skušali stisniti v kot.« Sin David vidi največje tveganje v tem, da v zdajšnjih kriznih okoliščinah prodaja mesa ne bi stekla, saj se ljudje raje odločajo za poceni hrano. Verjetno bo treba dobro premisliti, na katera tržišča preusmeriti prodajo. Sam v Sloveniji ne vidi tržne niše. Njegova žena Jožica pa tudi ne skriva začetne živčnosti, saj še nima tovrstnih izkušenj, zaupali pa so ji kar odgovorno nalogo – vodenje klavnice. Jožica že zdaj pomaga Emilu; njena naloga je registracija živali, spremljanje njihovega prirasta in izračun ekonomske uspešnosti. Je tudi edina, ki ima primerno izobrazbo (višjo živilsko šolo) za vodenje »hasapa«²¹ na kmetiji. Klavnica je družinski projekt, ki povezuje vse člane družine Ferenc. Čeprav se je Anita odselila s kmetije, bo vpletena v ta projekt. Živi na Primorskem in Mimica želi, da bi se angažirala pri odprtju butične mesnice ali pa jim pomagala prodajati meso v Italijo. Ne nazadnje sta Emil in Mimica prepričana, da bo prav klavnica povezala njuna otroka; kmetijo bo namreč prevzel sin David.

Sklepna misel

Projekt klavnica ni le tvegano početje; povezan je z upanjem, identiteto in ugledom družine Ferenc. Zakonca sta večkrat poudarila, da ju »boli«, ker doma nista tako prepoznana kot v tujini. Tam imata veliko večji ugled, kar jima sporočajo ob vsaki priložnosti. Mimica ne more pozabiti, da ju je italijanski partner povabil na slavnostno prireditev ob 25. letnici delovanja. Tam so se zbrali znani predstavniki mesnic in priznanih živilskih podjetij iz cele Italije ter jima kot rejcem najboljših kakovostnih bikov izkazali veliko čast in spoštovanje. Česa podobnega v Sloveniji še nista doživela. Zato je Emil toliko bolj čustveno opisal motive za izgradnjo klavnice: to je projekt, s katerim bi se s kakovostjo dela celotne družine seznanila vsa Slovenija. Ne gre le za sanje o odličnem poslu – blagovna znamka Integrirana pridelava hrane kmetija Fe-

21 Hasap je izraz za HACCP (Hazard analysis critical control point), analizo tveganja in ugotavljanja kritičnih kontrolnih točk, kar je mednarodna metoda zagotavljanja varne prehrane.

renc; kakovostno, zdravo domače meso v sleherno kuhinjo!; mesomat; prodaja tudi na ljubljanski tržnici, spletna trgovina, dostava na dom – predvsem gre za ugled kmetije v skupnosti, celo državi:

Vsi tvegamo. Jaz jih spodbujam, dajmo, poskusimo. Če dobimo posojilo, jo bomo zgradili in bomo uspeli. Zakaj? Ker smo sposobni. Ne z načeli prodaje, provizij, izkoriščanja ljudi, ampak z načelom dobrega dela.

Obenem ima projekt klavnica še eno pomembno dimenzijo osmišljanja tveganja in negotovosti. To je »ponovna združitev«¹ družinskih članov v skupnem projektu. Emil in Mimica sta, ko sta bila otroka najstnika, načrtovala, da bosta oba otroka ostala doma na kmetiji, na kateri so želeli odpreti tudi »kmečki turizem«. Po nasvetu staršev je hči obiskovala srednjo gostinsko šolo, sin pa srednjo kmetijsko šolo. A se je ta načrt izjalovil:

Veste, mi smo družina, ki vsako leto načrtuje. Imeli smo številne druge načrte, ki pa jih nismo uresničili, kar je normalna stvar. Morda pa se nam posreči ob drugi priložnosti. Tudi zdaj je tako in tako je bilo, ko smo načrtovali kmečki turizem.

Emil in Mimica sta upala, da bo hči ostala na kmetiji, če se bodo ukvarjali s turizmom. Emil je koval načrte, da bodo ljudje z veseljem prihajali na domače dobrrote in si ogledovali mehanizacijo v kmečkem muzeju, ki bi ga v ta namen zgradili kar na kmetiji. A se je po zaključenem študiju menedžmenta na Primorskem hči odločila, da bo tam tudi ostala. Še vedno je posredno vpeta v delo na kmetiji, saj domačim z vzpostavljanjem poslovnih stikov pomaga pri oglaševanju; različni poslovneži se z dejavnostjo kmetije Ferenc seznanjajo tudi prek poslovnih daril (na primer domačega bučnega olja pod znamko kmetije Ferenc), ki jih hči ob takih priložnostih daje zainteresiranim partnerjem. Kljub hčerini odločitvi, ki ni v skladu z njunimi pričakovanji, sta starša zadovoljna s popotnico, s katero sta opremila otroka – z delovnimi navadami:

Bila je težavna pot. Marsičemu sva se odrekala, ko sva razvijala kmetijo. Otroka sta nama večkrat očitala, da nismo šli na morje, kot so šli drugi otroci. Tega si nismo mogli privoščiti, ker nismo imeli nikogar, ki bi takrat delal v hlevu. Sama sva bila [...] Največja vrednota, katero sem vam že večkrat omenila, pa je, da sva otroka naučila delati. Najina otroka imata izredne delovne navade. In čeprav je hči odšla s kmetije, jo imajo povsod radi, ker je tako delavna. Če ima tvoj otrok delovne navade, je to največ, kar si starši želimo.

Kmetijo prevzema sin. A sta tako Emil kot Mimica poudarila, da s tem prevzema veliko odgovornost in obveznosti. Tega se zaveda tudi David, ki priznava, da je klavnica prvi preizkus nadaljevanja tveganega podjetja, ki sta ga do zdaj uspešno vodila starša:

Želim si nadaljevati zgodbo, ki sta jo starša začrtala. Rad bi povečal stalež govedi in znižal stroške na enoto. Želim si, da

bi slovenski potrošnik končno lahko pri nas kupil kvalitetno meso. Priznam pa, da se bojim prodaje. To je tvegana dejavnost, o kateri pa se bomo skupno odločali.

Literatura

ÅDHAL, Susanne: *Good lives, hidden miseries: An ethnography of uncertainty in Finnish village*. Doktorska disertacija. Helsinki: Fakulteta za družbene vede, Univerza v Helsinkih, 2007.

ANDERSON, Theresa D.: Uncertainty in action: Observing information seeking within the creative processes of scholarly research. *Information Research* 12 (1), 2006, prispevek 283; <http://InformationR.net/ir/12-1/paper283.html>, 10. 8. 2014.

ANDERSON, Theresa: The many faces of uncertainty: Getting at the anthropology of uncertainty. V: *The creativity and uncertainty papers: The refereed proceedings of the 13th conference of the Australian Association of Writing Programs*, 2008; http://www.aawp.org.au/the_creativity_and_uncertainty_papers, 24. 8. 2014.

BOHOLM, Åsa: The cultural nature of risk: Can there be an anthropology of uncertainty? *Ethnos: Journal of Anthropology* 68 (2), 2003, 159–178.

CANCIAN, Frank: Risk and uncertainty in agricultural decision making. V: Peggy F. Barlett (ur.), *Agricultural decision making: Anthropological contributions to rural development*. Orlando: Academic Press, 1980, 161–176.

CHIBNIK, Michael: *Anthropology, economics, and choice*. Austin: University of Texas Press, 2011.

COOPER, Elizabeth in David Pratten: Ethnographies of uncertainty in Africa: An introduction. V: Elizabeth Cooper in David Pratten (ur.), *Ethnographies of uncertainty in Africa*. New York: Palgrave Macmillan, 2015, 1–16.

DOUGLAS, Mary: *Čisto in nevarno: Analiza konceptov nečistosti in tabuja*. Ljubljana: Študentska založba, 2010.

DOUGLAS, Mary in Aaron Wildavsky: *Risk and culture: An essay on the selection of technological and environmental dangers*. Berkeley, Los Angeles in London: University of California Press, 1982.

FARDON, Richard: Introduction: How cultures precipitate risk and resolution. V: Richard Fardon (ur.), *Mary Douglas: Cultures and crises, understanding risk and resolution*. London: Sage, 2013, 1–8.

FOX, Katy: *Peasants into European farmers? EU integration in the Carpathian Mountains in Romania*. Zürich in Berlin: Lit Verlag, 2011.

KNEŽEVIĆ HOČEVAR, Duška in Majda Černič Istenič: *Dom in delo na kmetijah: Raziskava odnosov med generacijami in spoloma*. Ljubljana: ZRC, ZRC SAZU, 2010.

KNIGHT, Frank H.: *Risk, uncertainty, and profit*, 1921; <http://www.econlib.org/library/Knight/knRUP1.html#Pt.I,Ch.I>, 19. 3. 2015.

SAMIMIAN-DARASH, Limor: Governing future potential biothreats: Towards an anthropology of uncertainty. *Current Anthropology* 54 (1), 2013, 1–22.

ZALOOM, Caitlin: The productive life of risk. *Cultural Anthropology* 19 (3), 2004, 365–391.

Spletna vira

Spletni vir 1: BASKAR, Bojan: Strategije razvoja na sodobnih družinskih kmetijah (J6-4210 – A); <http://sicris.izum.si/search/prj.aspx?lang=slv&id=7023>, 27. 3. 2015.

Spletni vir 2: HADOLT, Bernhard in Andrea Stöckl: Reconfiguring “uncertainty”: Ontological insecurity, partial knowledge and reasoning in a changing world. Workshop 66 at the European Association of Social Anthropologists 8th Biennial Conference, Vienna, Austria, 2004; <http://www.easaonline.org/downloads/easa04/ws66.pdf>, 15. 8. 2014.

“The person who does not take a risk is not a farmer!” Towards anthropology of risk and uncertainty

This article discusses developmental strategies on one of the Slovenian family farms specialized in cattle breeding (bull-calves) through reflections that are emphasized by recent and current studies of anthropology of risk and uncertainty. The authors of these studies have gradually established their particular approach by applying or rejecting the risks’ models by the scholars from other scientific disciplines, mostly economists and cognitive psychologists. However, the anthropologists themselves did not take the uniform paths in this endeavour. The majority of social and cultural anthropologists have adopted the argument on cultural embeddedness of risk-uncertainty perception. Yet in the last decade, there are strong appeals towards new research directions of both investigating the governing of risk and uncertainty through

the techniques and technologies of their management, and, besides danger dimensions of risk and uncertainty, including into the study agenda also their productive potentials.

The article discusses the interplay of desired and undesired potentials of risk and uncertainty in decision-making on vital developmental investments by the members of the Ferenc family farm. It is argued that risky and uncertain decision-making of family members about future investments and farming directions does not involve only cost-benefit calculations. On the contrary, risk and uncertainty in decision-making can act as a source of their productivity, (self)placing in a community, (self)identification, sociality or a source which underlies fear of failure.

